

**Натисніть тут, щоб
купити книгу на сайті
або замовляйте за телефоном:
(0352) 51-97-97, (067) 350-18-70,
(066) 727-17-62**

І.П. Ющук

УКРАЇНСЬКА МОВА

ГРАМОТНІСТЬ БЕЗ РЕПЕТИТОРА

Підготовка до ЗНО і ДПА

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА — БОГДАН

*Життя нічого не дарує без тяжкої праці.
Горацій*

*Все дістається з праці.
Соломон*

ШАНОВНИЙ АБИТУРІЄНТЕ!

Наближається кінець навчання в середній школі. Ви отримали чимало знань з багатьох дисциплін, зокрема й з рідної української мови. Але ваша освіта на цьому, зрозуміла річ, не закінчується. Ви мрієте про вищий навчальний заклад — туди зараховують на конкурсній основі: у кого краща шкільна підготовка, у того більше шансів навчатися далі. З рідної мови — особливо, бо, як казав колись видатний російський вчений М. Ломоносов, “мова — ворота до всіх наук”.

Пропонований посібник призначений для того, щоб ви могли самостійно виявити прогалини у своїй мовній підготовці й усунути їх. Водночас, виконуючи подані в ньому вправи з ключами, ви будете виробляти в собі уважність, зосередженість, наполегливість і силу волі, що завжди буде потрібне в житті і в подальшому навчанні.

Запропоновані у посібнику тести для самоперевірки грамотності містять підказки, як довести свої знання рідної мови до найкращого рівня.

Виконуючи завдання й тести з посібника, насамперед майте на увазі, що ви вдосконалюєте своє мислення і впорядковуєте свої знання з рідної мови (а ви її таки знаєте, бо ж розмовляєте нею!) не заради того, щоб догодити екзаменаторам й отримати від них високу оцінку, а заради підвищення свого інтелектуального рівня, чіткості свого мислення. При цьому знайте: правила мови, якою ви говорите, закладені у вашій пам’яті ще змалку, треба тільки усвідомити їх. І це вам допоможуть зробити запропоновані тут вправи.

Не лякайтеся помилок під час виконання завдань, вони можуть траплятися з різних причин: через хвилиenne послаблення уваги, через раптове переосакування думки на якусь іншу річ, через втому і, зрештою, через незнання чогось. На помилках вчатьсЯ, але не тоді, коли їх обходять, а тоді, коли їх з’ясовують з тим, щоб більше не повторювати. Тож не намагайтеся вгадувати відповіді, а таки завжди докопуйтеся до суті, до істини. З’ясовуйте й міркуйте, бо, як говорив китайський мислитель Конфуцій, “навчання без міркування даремне”.

І ще пам’ятайте: рідна мова — найбільша цінність, найбільша святиня народу. І вам її берегти й розвивати. А для цього треба добре знати її закони.

ТРЕНУВАННЯ З КЛЮЧАМИ

Особливість виконання завдань із ключами полягає в тому, що треба чітко дотримувати умов завдання. Нічого не слід робити навмання — спочатку пригадайте правило, а потім робіть вправу, в жодному разі не змінюючи порядку розташування її елементів. Підказки, подані в завданнях, звичайно, неповні, докладнішу інформацію про те чи інше мовне явище ви можете знайти в шкільному підручнику або в посібниках: *І.П. Ющук. Українська мова: 52 уроки грамотності. Довідник для учнів 5–11 класів та абітурієнтів* (Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2012) чи *І.П. Ющук. Практикум з правопису і граматики української мови* (К.: ВД “Освіта”, 2012).

А. ФОНЕТИКА

І. Букви і звуки

1. Розташуйте слова строго за алфавітом. Порядок букв алфавіту найлегше запам'ятати групами: 1) **а, б, в, г, ґ, д**; 2) **е, є, ж, з, и**; 3) **і й коло мене**; 4) **о просто**; 5) **уф, ха, це чаша ще**; 6) **ь, ю, я**. Значення невідомих вам слів з'ясуйте за тлумачним словником або через Інтернет.

1. Розум, розсада, усміх, голубка, голуб, стовп, спис, грілка, грильяз, посів, хлів, спереду, тричі, хащі, дежавю. 2. Кімната, клей, ескулап, життєпис, налив, мито, есперанто, з́арослі, кишмиш, роже́н, рись, лісостеп, залп, руно, настил, нарешті. 3. Перепілка, перепел, ягода, цитрус, дифірамб, драже, ірис, іржа, уклін, епізод, екстаз, запал, жалюзі, ціни, частокіл, триб, цабе.

Ключ. З останніх букв записаних слів прочитаєте: 1) побажання; 2) латинське прислів'я; 3) українське прислів'я.

2. Запишіть слова в три колонки, у яких: 1) звуків більше, ніж букв; 2) звуків і букв порівну; 3) звуків менше, ніж букв. При цьому пам'ятайте, що букви **ї, щ** завжди позначають два звуки, а букви **я, ю, є; дж, дз** то один, то два — залежно від їхнього місця в слові.

1. Грядка, нянька, п'еса, ім'я, емаль, ошадливість, дощ, льонище, нізащо, охвістя, егоїзм, магараджа, в'язкість, юнак, аджика, (в)ирій. 2. В'юн, щавель, мільйон, сюїта, альпініст, епопея, окам'янілість, брязк, ошадний, труджуся, дощечка, езопівський, радість, наївний, олов'яний, емульсія, імпульс, земля. 3. Дзвоник, уряд, баюра, енергія, альбом, відзнака, заява, раджуся, альянс, м'який, ендшпіль, няня, ідея, нюанс, меншість, руїна, ясність, нудьга, копія, ельф.

Ключ. З перших букв виписаних слів складете: 1) закінчення вислову Г. Сковороди: *“Вихвалявся гриб гарною шапкою, та що з того, коли...”*; 2) закінчення афоризму: *“Людина без батьківщини — ...”*; 3) закінчення вислову Конфуція: *“Навчання...”*

3. Пригадайте, що таке власна й загальна назва. Розгляньте написання поданих слів з великої і з малої букви. Значення їхнє однакове чи різне? Зробіть висновок про вживання великої букви.

Кривий Ріг — кривий ріг; Біла Церква — біла церква; Рівне — рівне; Віра, Надія, Любов — віра, надія, любов; Червона Шапочка — червона шапочка; Президент — президент, Кабінет Міністрів — кабінет міністра; Київський міжнародний університет — київський університет; Шевченків стиль — шевченківський стиль.

4. Розкрийте дужки. Випишіть лише ті слова, які ви вирішили написати з великої букви.

(С, с)вятий Дух, Кабінет (М, м)іністрів України, (О, о)лесева книжка, (Л, л)ьвівський (П, п)олітехнічний (І, і)нститут, (К, к)нижкова (П, п)алата України, (К, к)иївські вулиці, (К, к)онгрес (У, у)країнських (Н, н)аціоналістів, (У, у)горська Республіка, пресвятий (Б, б)ог, (О, о)чаківський (Р, р)ибоконсервний (З, з)авод, Верховна (Р, р)ада України, (Д, д)ніпровська вода, (У, у)спенський (С, с)обор, (К, к)нязь Ярослав (М, м)удрий.

Ключ. З других букв виписаних слів прочитаєте два слова, пропущені у вислові Сюнь-цзи: *“Коли в людини багато ..., вона мало чого досягне в житті”*.

5. Випишіть слова в три колонки: 1) ті, яких не можна розривати для переносу (*юнак*); 2) ті, при переносі яких можна залишати дві перші букви (*юн-нат*); 3) ті, при переносі яких можна залишати три перші букви (*юна-цький*).

1. Друг, район, поле, мороз, оса, безлад, аудитор, дехто, явір, НАСА, двері, погріб, підбіл, повз, сани, одуд, гуаш, відзнака. 2. Диво, верстат, яма, обхід, озон, креслення, анти, подзвін, терпуг, картон, алое, поріг, броджу, сиджу, статут, спів, серпень, упряж.

Ключ. З останніх букв складете: 1) закінчення вислову Л. Глібова: “*Ніколи не хвались, поки...*”; 2) закінчення вислову І. Мазепи: “*Всі покою щиро прагнуть, ...*” (гуж — ремінь, лямка).

II. Вимова і правопис приголосних

6. Випишіть слова в дві колонки: 1) ті, що починаються на губний приголосний (мавпа **Буф**); 2) ті, що починаються на зубний приголосний (де ти з’їси **цілини**). Знання їх потрібні для засвоєння правил про вживання апострофа й м’якого знака.

1. Спереду, вперше, по-новому, легко, тривалий, мчати, де-не-де, змалку, байдуже, птаство, ночівля, згодом, форма, вкóтре, цирк. 2. Згадка, втридорога, бозна-коли, навкруги, треба, множина, дмухати, ласунка, фальш, стиха, цикл, пшоно, більше.

Ключ. З других букв прочитаєте: 1) закінчення вислову Плутарха: “*Сміливість — ...*”; 2) закінчення вислову П. Грабовського: “*Сміле слово — ...*”

7. Випишіть слова у дві колонки: 1) ті, що починаються на шиплячий приголосний (ще ї**жджу**); 2) ті, що починаються на задньоротовий приголосний (ху**ґа** гука).

1. Часто, швидко, грати, хорт, джміль, гзитися (*дурити*), ждати, гудзик, кмин, щирий, княгиня. 2. Шматок, що-небудь, гвалт, хитрун, кпини, джерело, гра, гава, жнива, квилити, чавун.

Ключ. З других букв складете: 1) частини двох слів, пропущені у вислові Евріпіда: “*Друга думка з... ..іша за першу*”; 2) ціле слово і частину слова у вислові П. Тичини: “*Все ... ..дати високою метою, тільки не порожнечу душі*”.

8. Випишіть слова в три колонки: 1) ті, що починаються на сонорний (ми **винили рій**); 2) ті, що починаються на дзвінкий (буде **гоже ґедзю** у **джазі**); 3) ті, що починаються на глухий (усе **це кафе** “**Птах і чаша**”).

1. Разом, грип, ближче, шеф, нашвидку, йод, дзигар, сторчака, кріт, зумисне, манікюр, грам, надворі, по-всякому, журба, бриг, водночас, маршрут, джура, лебідь, храм, досьє. 2. Рогіз, розум, джаз, шрам, півбіді, грім, літо, жалюзі, масаж, хрін, бетон, вручну, запобігти, спочатку, ґрунт, факел, йогурт, кашне, ніготь, діти.

Ключ. З останніх букв виписаних слів прочитаєте: 1) вислів Ювенала; 2) закінчення вислову Агафона: “*Навіть боги не ...*”

9. У деяких випадках слова пишемо так, як чуємо (фонетичний принцип), у деяких — ті самі морфеми (значущі частини слова) пишемо однаково, хоч у різних словах звучать вони по-різному (морфологічний принцип). Запишіть слова у дві колонки: 1) написані за фонетичним принципом; 2) написані за морфологічним принципом.

Зможу, братство, розсіл, товариство, проїзний, ізлегка, корисний, (не) муч-ся, оздоба, змінишся.

Ключ. З других букв прочитаєте два слова з вислову Т. Шевченка: ... *будить*”.

10. У небагатьох словах у вимові дзвінкі приголосні перед глухими оглушуються і навпаки — глухі перед дзвінкими одзвінчуються. Запам'ятайте по можливості обидві групи таких слів, порівнюючи їхню вимову й написання.

Легко, воґко, кіґті (*кіґоть*), ніґті, діґтяр. Боротьба, молотьба, просьба, лічба, Великдень, повсякденний, отже, осьде, аякже, якби. Екзамен, вокзал, рюкзак, анекдот, айсберг, футбол.

11. Розрізняємо тверді приголосні, м'які (ними бувають лише зубні (**де ти з'їси ці лини**)), а також **р** перед голосним, завжди — **й** і пом'якшені (не зубні й не **р** — переважно перед **і**). Випишіть слова в дві колонки: 1) з пом'якшеними; 2) з м'якими приголосними.

Знахідка, справді, мряка, невід, зміна, нанівець, зв'язок, загін, гай.

Ключ. З других букв прочитаєте закінчення вислову М. Міхновського: “*Без сили...*”

12. М'який знак можемо ставити лише після зубних (**де ти з'їси ці лини**) та після **р** перед **о**. М'який знак не ставимо, незважаючи на вимову, перед м'якими (*кузня*), пом'якшеними (*спів*) й шиплячими (*гребінь* — *гребінчик*); проте він зберігається при відмінюванні слів (*скринька* — *в скриньці*), додаванні **-ся** (*вчить* — *вчиться*) і творенні присвійних прикметників (*нянька* — *няньчин*) та у винятках *тьмяний*, *різьбяр*, *няньчити*, *бриньчати*, а також вживаємо для позначення м'якого **л** (*село* — *сільський*). Запишіть слова в дві колонки: 1) зі вставленим **ь**; 2) без вставленого **ь**.

1. Ц..вях, зсунут..ся, кін..ський, (у) кишен..ці, близ..кий, т..мяний, оде-рев..янілий, ослін..чик, знеац..ка, різ..бяр, слов'ян..щина, дос..вітній, ошел..мований, (у) долон..ці, згор..ований, цвірін..чати, (у) борот..бі, пан..щина.
2. Підніс..ся, (у) жмен..ці, порт..єра, с..ніг, камін..чик, зган..блений, понян..чити, брин..чати, прип'ят..ський, чотир..ох, (у) колис..ці, здаєт..ся, ад..ютант, кул..ка, куз..ня.

Ключ. З других букв виписаних слів прочитаєте: 1) закінчення вислову Менадра: “Нема нічого...”; 2) закінчення вислову І. Ющука: «Рідна мова — це мова...”

13. Апостроф позначає звук **й** після твердого приголосного. Апостроф ставимо перед **я, ю, є, ї** після губних (**мавпа Буф**) тільки тоді, якщо губний стоїть на початку кореня, після голосного або після **р**; винятків нема. У запозичених словах це правило не діє. Запишіть слова в дві колонки: 1) з апострофом; 2) без апострофа.

1. Знічев..я, цв..ях, зав..язь, різьб..яр, п..юре, пір..я, сер..йозний, вм..яти-на, тьм..яний, в..ялий, слов..яни, медв..яний, присв..ята, в..юнкий, св..ячений, здерев..янілий, риб..ячий, мавп..ячий, рутв..яний, жнив..яний, вим..я, грав..юра. 2. Об..їзд, бур..ян, пас..янс, зв..язок, духм..яний, пам..ять, в..ється, різдв..яний, зв..юнитися, черв..як, моркв..яний, славослів..я, кип..яток, дзв..якати, скам..янілий, мавп..ячий, вив..язати, брукв..яний, зм..яклий.

Ключ. З других букв першої колонки прочитаєте пропущені: 1) закінчення вислову Й.Г. Гердера: “Хто не любить мови свого народу, не заслуговує...”; 2) два слова у вислові П. Загребельного: “Кожен... бодай раз за життя”.

14. Запам'ятайте написання слів іншомовного походження без апострофа і з апострофом.

Бюджет, бюро, бюст, гравюра, гюрза, гяур, кювет, кюрі, манікюр, пюпітр, пюре, фюзеляж, Мюллер; комп'ютер, миш'як, Лук'ян, Монтеск'є, П'єр, Рейк'явік, Руж'є, Х'юстон.

15. Відповідно до закону милозвучності середній звук **т** у сполуках **стн** і **стл** у вимові **й** на письмі випадає. У словах іншомовного походження звук **т** у подібних сполуках у вимові може випадати, але на письмі обов'язково залишається. Запишіть слова у дві колонки: 1) без вставленої букви **т**; 2) зі вставленою буквою **т**.

Окупан..ський, умас..лений, корис..ний, ожи..лий, декаден..ський, протестан..ський, імпресіоніс..ський, балас..ний, чес..ний, облас..ний, анархіс..ський, буревіс..ник, симулян..ський, очис..ка, страс..ний, дикорос..лий, лейборис..ський, імажиніс..ський.

Ключ. З других букв виписаних слів складете закінчення вислову Публілія Сіра: “Коли море спокійне, усякий...”

16. Запам'ятайте незапозичені слова, у яких спрощення: 1) не відбулося (уявіть, який би вигляд мали ці слова, якби в них сталося спрощення); 2) відбулося в кількох словах в інших сполуках приголосних.

1. Кістлявий, пестливий, хвастливий, зап'ястний, шістнадцять, шістдесят, шістсот, п'ятдесят. 2. Проїзд — проїзний; тиждень — тижня, тижневий; чернець — ченця, скатертина — скатерка; сердечний — серце.

17. Розглянувши приклади, виведіть правила про чергування; 1) задньоротових **г, г, к, х**; 2) зубних **д, зд, т, ст**.

1. Нога — нозі — ніженька; рука — руці — рученька; вухо — у вусі — вушенько; герлига — герлидзі — герлидженька; 2) ходити — ходжу, їздити — їжджу, платити — плачу́, постити — пощу.

Ключ. Правильність своїх висновків перевірте на прикладах, утворюючи споріднені слова: 1) *ріг, дорога; рік, ріка; рух, муха; мамаліга*; 2) *сидіти, вгніздитися, летіти, мостити*.

18. При творенні слів деякі звуки зливаються, а саме: **г, з, ж + с = з; к, ц, ч + с = ц; х, с, ш + с = с**. Від поданих іменників утворіть за допомогою суфікса **-ський** прикметники й запишіть їх у три колонки: 1) з кінцевим **-зький**; 2) з кінцевим **-цький**; 3) з кінцевим **-ський** після голосного (після приголосного не випи-суйте).

Княжичі, Ялпуг, Спас, Херсон, Лютіж, Кагарлик, Черкаси, Полтава, Круш, Здвиж, Виборг, Осиповичі, чех, Онега, Київ, Гадяч, Одеса, Омельник, Кавказ.

Ключ. З других букв прочитаєте два слова, пропущені у вислові І. Цюпи: “... має бути доброю”.

19. Якщо одна морфема (значуща частина слова) закінчується, а друга починається на той самий приголосний, то букви в такому слові подвоюються. Запишіть слова в дві колонки: 1) без подвоєння букв; 2) з подвоєнням букв, узятих у дужки.

1. Освітле(н)ий, ві(д)аний, свяч(е)ний, пі(д)тягнутий, о(д)алік, пере(д)ень, студе(н)ий, дякува(н)ий, чаву(н)ий, площ(и)ний, пташи(н)ий, т(ь)мя(н)ий, ви(н)ий. 2. Зміцне(н)ий, ю(н)ат, сере(д)и(н)ий, зна(н)ий, пореформе(н)ий, о(д)авна, со(н)ий, оживле(н)ий, триде(н)ий, жада(н)ий, стер(н)истий, ві(д)я-чити, льня(н)ий, ски(с)я (дієслово).

Ключ. З других букв виписаних слів складете: 1) закінчення вислову П. Грабовського: “Тому загибелі нема, кому...”; 2) закінчення вислову Л. Костенко: “Страх і покора...”

20. Подовжуються м'які зубні (де ти з'їси ці лини) і пом'якшені шиплячі (ще їжджу) між двома голосними. Запишіть слова в дві колонки: 1) без подвоєння букв; 2) з подвоєнням букв, узятих у дужки.

Нещас(т)я, з елегантніс(т)ю, ні(ч)ю, з арті(л)ю, міцніс(т)ю, осер(д)я, (л)ється, з ема(л)ю, жов(ч)ю, з нехворо(щ)ю, жи(т)я, навма(н)я, з активніс(т)ю, осо(н)я.

Ключ. З перших букв іменників складете пропущені три слова у вислові Георгія Кониського: *“Без пізнання мети ніщо ... вивчити”*.

21. Подвоюється **н** у наголошених суфіксах прикметників **-ённий, -анний**, якщо ці прикметники вказують на збільшену міру якості. Запишіть слова в дві колонки: 1) без подвоєння букв; 2) з подвоєнням букв, узятих у дужки.

Озо(н)ий, натхне́(н)ий, букве(н)ий, збудова(н)ий, оглаше́(н)ий, доверше(н)ий, височé(н)ий, знаме́(н)ий, проголоше(н)ий, докінче(н)ий, нескінчé(н)ий, стереже(н)ий, тьмя(н)ий, збудже(н)ий, зібра(н)ий, ушкодже(н)я.

Ключ. З других букв прочитаєте пропущені слова у вислові з Правил життя українського націоналіста: *“Здобудеш українську державу або ... за неї”*.

22. Суміжні звуки можуть уподібнюватися між собою. Уподібнюються свистячі до наступних шиплячих — і це, як правило, позначається на письмі; уподібнюються шиплячі до наступних свистячих — і це не позначається на письмі. Запишіть слова у дві колонки: 1) зі вставленими свистячими (**сце їдзу**); 2) зі вставленими шиплячими (**ще їджу**).

Одина..ці*, інду..ці*, черка..ці, кома..ці*, сві..ці*, Вінни..чина, криворі..-ці, зма..ці* (змазка), виї..джати, кавка..ці (слова, позначені зірочкою, вжито в давальному відмінку).

Ключ. З других букв складете закінчення вислову О. Довгого: *“Там, де брехня, ...”*

23. Прочитайте загальні назви іншомовного походження, у яких є подвоєння букв, і по можливості запам'ятайте їх. Зробіть висновок про подвоєння букв у другій частині слів.

1. Мадонна, тонна, брутто, нетто, ванна, манна, вілла, мулла, панно, мотто (досить вживані), аннали, бонна, пенні, білль, бўлла, дурра, мірра (рідко вживані). 2. Імміграція, інновація, ірраціональний, ірреальний, контрреволюція, сюрреалізм.

III. Вимова і правопис голосних

24. Випишіть підряд спочатку слова з наголосом на першому складі, потім — на другому, третьому і так далі.